

ΣΥΜΜΙΚΤΑ

ΤΟ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟ ΕΠΙΘΕΤΟ ΜΙΛΙΑΡΑΣ

Τὸ οἰκογενειακὸ ἐπίθετο Μιλιαρᾶς-Μιλιαράκης¹ καὶ τὸ χωριὸ Μιλιαράδω, πού προφανῶς πῆρε τὸ ὄνομά του ἀπὸ τοὺς πρώτους οἰκιστὲς του Μιλιαράδες², συνήθως γράφονται μὲ ἡ δηλαδή

¹⁾ Τὸ οἰκογενειακὸ ἐπίθετο Μιλιαρᾶς-Μιλιαράκης ἀπαντᾶται σήμερα σὲ πολλὰ μέρη τῆς Ἀνατολικῆς Κρήτης, ὅπως στὸ Τζερμιᾶδω Λασιθίου, στὴ Λατσίδα Μεραμπέλου, στὰ Πεζὰ Πεδιάδας καὶ στὸ Ἡράκλειο, ἀπὸ ὅσα μοῦ εἶναι γνωστά. Οἱ φορεῖς τοῦ ἐπιθέτου αὐτοῦ στὴν Κρήτη φαίνεται κατοίκησαν πρῶτα στὸ Τζερμιᾶδω Λασιθίου. Ἐκεῖ τουλάχιστο τοποθετοῦν τοὺς προπάτορές τους ὅλοι οἱ σημερινοὶ Μιλιαράδες, ὅπως μοῦ εἶπε ὁ φίλος κ. Γεώργιος Μιλιαρᾶς, ἀπόστρατος ὑποστράτηγος.

Ἀπὸ πότε ὑπάρχει τὸ ἐπίθετο στὸ Λασιθί καὶ στὴν Κρήτη γενικὰ δὲν μοῦ εἶναι γνωστό. Πάντως μετὰ τὶς ἀρχές τοῦ 15. αἰώνα, ὅποτε ἡ Βενετία ἐπέτρεψε καὶ πάλι τὴν καλλιέργεια τοῦ Λασιθίου καὶ τὴν ἀποίκησή του, θὰ χρονολογεῖται ἡ ἐγκατάστασή τους ἐκεῖ. Στὴν Ἐμπαρο Πεδιάδας ἀπαντᾶται τὸ ὄνομα Μιλιαρᾶς Γεώργιος τὸ 1672, ὅπως ἀναφέρεται στὸ Τουρκικὸ Ἀρχεῖο Ἡρακλείου (τόμ. 3, σ. 183). Ἡ γραφὴ τοῦ ὀνόματος στοὺς τουρκικοὺς κώδικες δὲν διατηρεῖ βέβαια τὴν ἐλληνικὴ ὀρθογραφία, οὔτε ἀποδίδει τοῦτο αὐτούσιο. Στὸ ἴδιο χωριὸ τὸ ἔτος 1685 ἀπαντᾶται καὶ τὸ ἐπίθετο Μιλιαρῆς Δημήτριος (Τ.Α.Η. τ. 6, σ. 54), πού ὑποθέτω πὼς εἶναι κακὴ γραφὴ τοῦ ἴδιου ἐπιθέτου Μιλιαρᾶς.

Δὲν ξέρω ἐπίσης ἂν ὁ Σπυρίδων Μιλιαράκης, καθηγητὴς τῆς Βοτανικῆς στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν καὶ ὁ ἀδελφός του Ἀντώνιος, ἱστορικός καὶ γεωγράφος, πού γεννήθηκαν στὴν Ἀθήνα περὶ τὰ μέσα τοῦ περασμένου αἰώνα, εἶχαν συγγένεια μὲ τοὺς Μιλιαράδες-Μιλιαράκηδες τῆς Κρήτης.

Παρόμοιο οἰκογενειακὸ ἐπίθετο, τέλος, ἀπαντᾶται καὶ στὴν Ἀλεξάνδρεια τῆς Ἰταλίας κατὰ τὸ τέλος τοῦ 18. αἰώνα. Ἐκεῖ γεννήθηκε τὸ 1785 ὁ Giovanni Migliàra, πού εὐτύχησε σὰν διακοσμητὴς καὶ σκηνογράφος στὸ Μιλάνο (βλ. *Il Nuovissimo Melzi*, Milano 1930).

²⁾ Πολλὰ εἶναι τὰ χωριά καὶ οἱ συνοικισμοὶ τῆς Κρήτης πού ἔχουν τὴν ἀρχὴ τους στὸ ὄνομα τῶν πρώτων οἰκιστῶν τους. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρω τὰ παρακάτω, πού μοιάζουν στὴ γλωσσικὴ τους παραγωγή: Τζερμιᾶδω (Λασιθίου) ἀπὸ τὸ οἰκογ. ἐπίθετο Τζερμιᾶς. Καραβάδω (Πεδιάδας) ἀπὸ τὸ Καραβᾶς. Μαρνέλιδω ἀπὸ τὸ Μαρνέλος καὶ Φιορέτζηδω ἀπὸ τὸ Φιορέτζης (συνοικισμοὶ στὴ Φουρνὴ Μεραμπέλου), Πίσσιδω (συνοικισμὸς κοντὰ στὸν Ἅγιο Νικόλαο Μεραμπέλου) ἀπὸ τὸ Πίσσης κλπ. Τὰ τοπωνύμια αὐτὰ παράγονται ἀπὸ τὴ γενικὴ τοῦ πληθυντικοῦ τῶν ἐπιθέτων, πού ἀρχικὰ θὰ ὑπονοοῦνταν ἡ λέξη: χωριό. Τὸ χωριὸ τῶν Τζερμιᾶδων, τῶν Μιλιαράδων κλπ. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ πρέπει νὰ γράφεται ἡ κατάληξη τῶν τοπωνυμίων τούτων μὲ ω καὶ ὄχι μὲ ο, ὅπως συνηθίζεται τελευταῖα ἀπὸ μερικούς. Στὴν Κέρκυρα, ἀντίθετα, γιὰ τὸ σχηματισμὸ τέτιων τοπωνυμίων χρησιμοποιεῖται ἡ ὀνομαστικὴ τοῦ πληθυντικοῦ, σὰν τὰ: Γιαννάδες, Ἀργυράδες, Μαγουλάδες, Ριγγλάδες κλπ.

Μηλιαρᾶς, Μηλιαράκης, Μηλιαράδω. Ἡ γραφή αὐτὴ μὲν θὰ μπορούσε νὰ δικαιολογηθεῖ στὴν περίπτωση ποὺ τὸ ὄνομα θὰ ἦταν δυνατὸ νὰ παράγεται ἀπὸ τὸ μῆλο. Μὰ τέτια παραγωγή τοῦ ἐπιθέτου δὲν εἶναι δυνατὴ σύμφωνα μὲ τοὺς γλωσσολογικοὺς κανόνες. Γιατὶ ἂν εἶχε τὴν ἀρχὴν τοῦ μῆλο ἔπρεπε τὸ ἐπίθετο νὰ εἶναι *μηλᾶς*³ πβλ. τόσα ἄλλα γνωστὰ ἐπίθετα σὰν τά: *μελᾶς* (μέλι), *σταφυλᾶς* (σταφύλι), *ξυλᾶς* (ξύλο), *κρασᾶς* (κρασί), *κοσκινᾶς* (κόσκινο), *καλαθᾶς* (καλάθι), *καπελλᾶς* (καπέλλο), *βουτσινᾶς* (βουτσί), *λαδᾶς* (λάδι) κλπ.

Ἡ ἔτυμολογία τοῦ ἐπιθέτου ἀπὸ τὸ ὄνομα *μύλος*, ἀπὸ τὸ ὁποῖο πιστεύουν μερικοὶ πὼς προέρχεται⁴, δὲν εἶναι δυνατὴ, γιατί καὶ στὴν περίπτωση αὐτὴ, γιὰ τοὺς ἴδιους λόγους ποὺ ἀναφέρω παραπάνω, ἔπρεπε νὰ εἶναι *μυλᾶς* ἢ *μυλωνᾶς*.

Ἡ ἔτυμολογία του πρέπει λοιπὸν νὰ ἀναζητηθεῖ σὲ ὄνομα ποὺ τὸ θέμα του μὲ τὴν κατάληξη *-ας* νὰ ἀποτελεῖ τὴ λ. Μιλιαρᾶς (πβλ. *σωμάρι* > *σωμαρᾶς*, *κουλοῦρι* > *κουλουρᾶς*, *γαῖδοῦρι* > *γαῖδουρᾶς* κλπ).

Καὶ πραγματικὰ ὑπάρχει ἡ λέξη *μιλιάριν* καὶ *μιλιάριον*⁵ ποὺ ἀναφέρεται σὲ μεσαιωνικὰ κείμενα καὶ λεξικά, μὲ τὴν ὁποία χα-

³) Γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς κατάληξης *-ας* ἀπὸ προσηγορικὰ ὀνόματα εἰς *-εας* βλ. Γεωργ. Ν. Χατζιδάκη, *Μέσα καὶ Νέα Ἑλληνικά*, Ἀθῆναι 1905 τόμ. Α' σ. 420.

⁴) Οἰκογενειακὴ παράδοση ἀναφέρει, ὅπως μοῦ εἶπε ὁ κ. Γ. Μιλιαρᾶς, ὅτι στὸ ἀπώτατο παρελθὸν ἦρθε ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη, ἄγνωστο πότε, πολυμελὴς οἰκογένεια μὲ 11 γιουούς, ποὺ ἓνας ἀπ' αὐτοὺς ἐγκαταστάθηκε στὸ Λασιθί καὶ ἀπὸ τὸν κλάδο αὐτὸ κατάγονται ὅλοι οἱ σημερινοὶ Μιλιαράδες. Κατὰ τὴν ἴδια παράδοση κατασκεύαζαν *μύλους*, *νερομύλους* ἢ *ἀνεμομύλους* ἄγνωστο, καὶ ἀπὸ τὸ ἐπάγγελμα αὐτὸ πῆραν τὸ ἐπίθετο Μιλιαράδες!

⁵) Βλ. E. A. Sophocles, *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods*, New York 1887, ὅπου: *μιλιάριον* = *ἰπνολέβης*. Βλ. καὶ Φ. Κουκουλέ, *Βυζαντινῶν Βίος καὶ Πολιτισμός*, Ἀθῆναι 1948 τ. Β' I, σ. 220.

Στὰ μεσαιωνικὰ ποιήματα τοῦ Πτωχοπρόδρομου ἀναφέρονται οἱ παρακάτω στίχοι:

*«Κατάβαινε εἰς τὴν τράπεζαν, βοήθει τὸν κελλάρον
καὶ κόπτε ξύλον, καὶ νερὸν κουβάλει εἰς τὸ μιλιάριν».*

*Ἄλλες παραλλαγές ἔχουν: *«κουβάλει εἰς τὸ χάλκωμαν»* ἢ *«κουβάλει εἰς τὸ λεβέτιν»*, ὀνόματα ταυτόσημα μὲ τὸ μιλιάριν. Βλ. D. C. Hesseling et H. Pernot, *Poèmes Prodromiques en Grec Vulgaires*, Amsterdam 1910, III, 100-101, καὶ E. Legrand, B.G.V. Paris 1880, τ. I, σ. 56.

«Μεγάλα κακκάβια πρὸς θέρμανσιν ὕδατος δι' οἰκιακὴν χρῆσιν, πλύσιμον π.χ. ἐνδυμάτων, οἱ ἰπνολέβητες τῶν ἀρχαίων ἐκαλοῦντο μιλιάρια»: Φ. Κου-

ρακτηρίζονταν τότε, χάλκινο κατά τὸ πλεῖστο⁶, οἰκιακὸ σκεῦος, ποὺ εἶχε σχῆμα κόλουρου κώνου⁷, χρησιμοποιούμενο ὅπως τὰ σημερινὰ καζάνια γιὰ βράσιμο νεροῦ, γιὰ πλύσιμο κλπ.⁸. Μὰ ἐκτὸς ἀπ' αὐτὸ ὑπάρχει αὐτούσια καὶ ἡ λέξη *μ ι λ ι α ρ ᾱ ς* ποὺ χαρακτηρίζει τὸν ἐπαγγελματία ποὺ κατασκεύαζε τὰ *μ ι λ ι ᾶ ρ ι α*. Ὁ Πτωχοπρόδρομος⁹, ἐκθέτοντας στὸ Σεβαστοκράτορα προστάτη του τὴ μιζερίά του, λέει ἀνάμεσα στὰ ἄλλα :

«Ἐδῶ διαβαίνει ὁ *μ ι λ ι α ρ ᾱ ς* καὶ καταπιάσέ τον,
ὁ γύψος πτώσεις ἀπολεῖ, κράξε τὸν γυφοπλάστην»¹⁰.

Ἄρα δὲν ὑπάρχει καμμιά ἀμφιβολία, σύμφωνα τουλάχιστο μὲ τὴν περιορισμένη βιβλιογραφία ποὺ διαθέτω, ὅτι τὸ ἐπίθετο *Μ ι λ ι α ρ ᾱ ς - Μ ι λ ι α ρ ᾶ κ η ς* εἶναι ἐπαγγελματικό, ὅπως καὶ τόσα ἄλλα γνωστὰ σήμερα μεσαιωνικὰ ἐπίθετα σὰν τά : Βλατᾶς, Βουκυκλάρης-Βουκυκλάκης, Καλυφάτης-Καλαφατάκης, Καλλιγᾶς-Καλικιάκης, Χαλκιᾶς-Χαλκιαδάκης, Ἄνυφαντῆς-Ἄνυφαντάκης κλπ.

κουλέ, ὁ.π. τ. Β' II, σ. 100, τ. Β' I, σ. 220. Τοῦ ἰδίου: Γεύματα, δεῖπνα καὶ συμπόσια τῶν Βυζαντινῶν, ΕΕΒΣ τ. 10, σ. 120. Βλ. καὶ Σκαρλάτου Βυζαντίου, Λεξικὸν τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης, Ἀθῆναι 1895, ὅπου: «*Μιλιάριον=σκεῦός τι (γκιουγιουῦμι) διὰ ζέσταμα νεροῦ*».

Ἡ λέξη *μ ι λ ι ᾶ ρ ι ν* δὲν εἶναι ἑλληνική. Τὴν πῆραν, μαζί μὲ τὸ σκεῦος φυσικά ποὺ ἐδήλωνε, οἱ Βυζαντινοὶ ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους, οἱ ὅποιοι ὀνόμαζαν *miliarium* τὸ θερμαντήρα, γιατί ὁμοίαζε μὲ τὸ *miliarium* τῶν ρωμαϊκῶν δρόμων, δηλαδή μὲ τὶς κυλινδρικές πέτρες ποὺ ἔχτιζαν οἱ Ρωμαῖοι κατὰ μῆκος τῶν δρόμων τους σὲ κάθε μίλι ο, γιὰ νὰ δείχνει τὶς ἀποστάσεις, ἀνάλογα μὲ τὰ σημερινὰ ὁδόσημα (έρμας) τῶν ἀμαξητῶν δρόμων. Βλ. Φ. Κουκουλέ, ὁ.π. τ. Β' II, σ. 100. Εἰκόνα τῆς *Colonna Miliare* βλ. στὸ *Vocabolario della lingua Italiana* di N. Zingarelli, Bologna 1942, στὴ λέξη *miliare*.

⁶) Βλ. Du Cange, *Glossarium ad Scriptores Mediae & Infimae Graecitatis*, Lugduni 1688, ὅπου: «*Μιλιάριον, Miliarium cocinatorium seu aënum in quo aqua ad potandum calesit. Τὸ μιλιάριον καλούμενον ὑπὸ τῶν Ρωμαίων εἰς θερμοῦ ὕδατος καταργασίαν κατασκευαζόμενον*».

Ἡγόρασας χαλκοῦν μιλιάριον, Ἡλιόδωρε».

⁷) Βλ. Φ. Κουκουλέ, Γεύματα, δεῖπνα κλπ. ὁ.π.

⁸) Πραγματικὰ τὸ σχῆμα αὐτὸ εἶναι πρακτικότερο, γιατί ἔτσι ἐκτίθεται στὴ φλόγα τῆς φωτιᾶς μεγαλύτερη ἐπιφάνεια καὶ τὸ βράσιμο γίνεται γρηγορότερα. Τὰ σημερινὰ χάλκινα τοικάλια (χαλκώματα ἢ μπουγαδοτσικάλα ὅπως τὰ λέει ὁ λαὸς) μοῦ φαίνεται πὼς ἔχουν τὴν ἀρχὴ τους στὰ *μ ι λ ι ᾶ ρ ι α*, τῶν ὁποίων εἶναι ἐξέλιξη.

⁹) Ὁ «*disgraziato letterato proletario del sec. XII*» ὅπως τὸν χαρακτηρίζει ὁ A. Majuri. Βλ. A. Majuri, *Un poeta mimografo Bizantino* στὸ περιοδικὸ *Atene e Roma*, anno XII, No 133-134, 1910, σ. 18.

¹⁰) Βλ. Hesselring-Pernot, ὁ.π. II, 54 a b

Κατὰ τὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ ὑπῆρχε μιὰ τάξη ἐπαγγελματιῶν ποὺ λέγονταν *μιλιαράδες*, ἐπειδὴ κατασκεύαζαν ἢ ἐπιδιόρθωναν τὰ *μιλιάρια*. Οἱ ἐπαγγελματίες αὐτοὶ γύριζαν, φαίνεται, σιὰ χωριὰ ὅπως οἱ σημερινοὶ γανωτζῆδες, ντενεκετζῆδες, κοφινάδες, σταμνάδες κλπ. καὶ διόρθωναν τὰ μιλιάρια ἢ πουλοῦσαν καινούργια, ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸ παρατιθέμενο παραπάνω χωρίο τοῦ Πτωχοπρόδρομου. Τέτιοι ἐπαγγελματίες ἦταν ἀσφαλῶς καὶ οἱ πρόγονοι τῶν σημερινῶν Μιλιαράδων, καὶ κατὰ τοῦτο ἡ ἀναφερόμενη παράδοση (ὑποσ. 4), ὅτι δηλαδὴ οἱ πρῶτοι Μιλιαράδες ποὺ ἦλθαν στὴν Κρήτη ἦταν ἐπαγγελματίες, εἶναι μερικὰ ἀληθινή.

Σὰν ἐπαγγελματικὴ οἰκογένεια ἴσως ἦλθε πραγματικὰ ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη—εἴτε ὅταν ἔγινε ὁ ἐποικισμὸς τῆς νήσου ἀπὸ τοὺς βυζαντινοὺς, μετὰ τὴν ἀνάκτησίν της ἀπὸ τοὺς Ἄραβες, εἴτε καὶ ἀργότερα ὕστερα ἀπὸ τὴν ἄλωση τῆς Πόλης ἀπὸ τοὺς Τούρκους—γιὰ νὰ ἐργασθεῖ ἐδῶ, ὅπου σιὸ τέλος καὶ ἐγκαταστάθηκε καὶ ἔγινε γνωστὴ μὲ τὸ ἐπαγγελματικὸ της ὄνομα, ἀφήνοντας αὐτὸ ποὺ θὰ εἶχε ἀσφαλῶς προηγούμενα, ὅπως καὶ σήμερα ἀκόμη συμβαίνει. Ἔτσι τὸ οἰκογενειακὸ ἐπίθετο Μιλιαρᾶς καὶ τὰ παραγόμενα ἀπὸ αὐτὸ πρέπει νὰ γράφονται μὲ *ι* καὶ ὄχι μὲ *η*, διατηρώντας τὴν ἐτυμολογικὴ τους ὀρθογραφία.

ΣΤΕΡΓ. Γ. ΣΠΑΝΑΚΗΣ